

AUTOGRAM EVLIJE ČELEBIJE U TRIJEMU DŽAMIJE ALADŽE U FOČI

Trijem Aladže džamije u Foči mogli bismo nazvati nekom vrstom spomen-knjige, jer se na njegovoj fasadi, s desnu i lijevu stranu ulaza u džamiju, kao i na mramornim stupovima koji drže kupolice toga trijema, nalazi više zapisa posjetilaca ovom poznatom objektu. Uz neke zapise postoje i imena njihovih autora kao i datumi njihova nastanka.

Među ovim zapisima svakako je najinteresantiji zapis poznatog turskog putopisca, svjetskog putnika Evlije Čelebije na koji ćemo se ovdje opširnije osvrnuti, a potom se dotaknuti i ostalih zapisa.

Zarzycki je još 1891 godine u Glasniku Zemaljskog muzeja,¹ citirajući natpise sa Aladže džamije, spomenuo, kako je neki putnik Perzijanac prije jedno dvije stotine godina zabilježio na spoljašnjem zidu džamije, ispod tetive slijedeće riječi: »Sefer kerdem beher šehri residem, velakin enčunan đaji nedidem«. Nedavno je i ing. Alija Bejtić u uvodu svoje radnje »Povijest i umjetnost Foče na Drini«,² a na osnovu gornje zabilješke Zarzyckog, objavio spomenuti zapis u prevodu, da bi time ukazao na estetski sud starijeg doba o Foči kao cjelini i u pojedinim sastavnim dijelovima toga grada.

Međutim, nijedan od spomenutih dvojice autora nisu spomenuli čiji je navedeni zapis, jer im to nije bilo ni poznato. Zarzyckom je, kako se vidi, bio poznat datum nastanka ovoga zapisa. Nadalje, on je na osnovu toga što je zapis napisan na perzijskom jeziku zaključio da mu je autor neki Perzijanac. Zarzycki je u potpisu ispod ovoga zapisa prešao preko riječi Evlija, vjerovatno, ne smatrajući je vlastitim imenom. Ovakvo zaključivanje Zarzyckog biće nam potpuno jasno tek onda, ako imamo u vidu da je Evlija Čelebija tek nekoliko decenija kasnije postao predmetom naučnog ispitivanja. Za Evliju se kod nas tada nije ništa znalo, a u svijetu samo toliko koliko je o njemu rekao orijentalista Hammer. Tek je 1896 godine pronađen u Uskudaru prvi potpun rukopis Evlijina putopisa.

A. Bejtiću pogotovu nije mogao biti poznat autor spomenutog zapisa na Aladži, jer je u to vrijeme ovaj zapis bio prekriven krečom. Istina,

Bejtić je nešto oprezniji u pitanju autora zapisa, pa zato on kaže samo toliko da zapis potječe od nekog istočnjačkog putnika, kojega je ovaj zapisao negdje u minulim vjekovima.

Danas smo, međutim, u mogućnosti da kažemo ko je autor spomenutog zapisa, zatim da utvrdimo tačan datum njegova nastanka i da na osnovu toga ukažemo na njegov značaj i važnost.

1955 godine radila je jedna Komisija Zavoda za zaštitu spomenika kulture Narodne Republike Bosne i Hercegovine na ispitivanju prvobitne ornamentalne dekoracije Aladže džamije u Foči i tom prilikom je ustanovila da se ispod sadanjeg krečnog namaza na zidu trijema ove džamije nalaze neki zapisi ispisani arapskim pismom. Daljnjim skidanjem toga krečnog premaza konačno sam pronašao i otkrio spomenuti zapis na perzijskom jeziku, koji u potpunosti glasi: »Sefer kerdem beher šehri residem veliken inčunan cayi nedidem« što u prevodu znači: »Putovao sam i u mnoge gradove dohodio, ali ovakvo mjesto još nisam vidio«. Ove riječi su ispisane sasvim krupnim i neobično lijepim talikom na zidu trijema, desno od ulaza u džamiju i to na prostoru između prozora i zida portala, a na visini od 1,5 m od poda sofa. Zapis zauzima prostor od 75 cm, a visina slova je 20 cm. Zapis je ispisan murećefom (crnim mastilom) na bijeloj, podlozi. Ispod ovog zapisa nalazimo u tri reda ispisane sitnijim nesh pismom, a na prostoru od 21X10 cm još i ove riječi:

»*Alahu avni ve la siv .. .* (ovdje je tekst oštećen)
Ketebehu .. . (de/duhu) Evlija
Sene 1074«

što u prevodu glasi:

»Alah mi je pomoćnik i nema drugog (pomoćnika)

Ovo je napisao rob (božji) Evlija
Godine 1074« (= 1664).

U zapisu je, kako to vidimo iz kopije koju ovdje donosimo, riječ »nedidem« napisana sitnim slovima, a to je učinjeno radi toga što autor nije imao više prostora da produži pisanje u istoj veličini slova, jer iza riječi »cayi« nastaje zid portala. U prvom redku kod potpisa oštećeno je par riječi koje se danas ne daju više pročitati. I u drugom retku je oštećena druga riječ, ali prema sačuvanom dijelu te riječi zaključujemo da je

¹ Sv. III, str. 115

² Naše starine III, Sarajevo 1956, str. 23

سفر کردم هرگز از سیدم لیکرین جن خامی

الدعونى و لاسو
كتبه اوليا
١٧٧٤

ovdje moglo biti napisano »bende« (rob) ili »abduhu« (božji rob). Brojka 4 u datumu ima stariji oblik ove brojke, a takav se oblik ovoga broja upotrebljavao i u 17 vijeku. Do oštećivanja spomenutih riječi u potpisu moralo je doći prije krečenja zida trijema. Ime Evlija i godina zapisa posve su jasni i neoštećeni.

Potpis sa datumom jasno nam govori o tome da spomenuti zapis na perziskom jeziku potječe iz pera poznatog turskog putopisca Evlije Čelebije, koji je upravo 1664 godine boravio u Foči na svom drugom putovanju kroz Bosnu i Hercegovinu. Iz njegova putopisa saznajemo da je on 23 ramazana 1074 (20 aprila 1664) pošao iz Beograda za Hercegovinu.³

Da je Evlija Čelebija imao običaj stavljati zapise na pojedine značajnije spomenike i objekte koje bi posjetio nalazimo za to potvrdu i u samom njegovom putopisu. Tako je na pr. on u jednom selu u Anadolu posjetio džamiju sultana Hasana i na njezinim vratima ispisao jedan zapis, za kojeg kaže da ga je napisao dželi pismom.⁴ Prilikom posjete grobu šejha Hazreti Džan Memije u Tibrizu Evlija je spjevao kronogram u šest stihova na turskom jeziku i te je stihove, kako sam kaže, ispisao na nadgrobnom spomeniku navedenog šejha. U zadnjem stihu, zapravo kronostihu, Evlija spominje i svoje ime.⁵ Na zidu Halid Ibni-Velidove džamije u Dijari Bekru zapisao je Evlija jedan dvostih na turskom jeziku kojeg je spjevao u pohvalu osnivača ove džamije.⁶ U istom

mjestu na nadgrobnom spomeniku Hamza-babe Evlija je zabilježio jedan dvostih.⁷ I na zidu turbeta derviša Sultan Uvejska zapisao je Evlija jedan dvostih na turskom jeziku.⁸

Evlija Čelebin zapis u trijemu Aladže džamije u Foči ima višestruki značaj. Prije svega Evlija nam ovim zapisom daje svoj sud o Aladži, a time ujedno i o Foči, a njegov sud nam je mjerodavan, jer je Evlija eminentan svjetski putnik, koji je mnogo proputovao i dosta toga vidio. Nadalje iz zapisa vidimo da je Evlija Čelebija zaista bio dobar kaligraf. Začudo je da on ovaj zapis ne spominje u svom putopisu ili ga je možda redakcija ispustila kao što je i mnogo toga u njegovim štampanim djelima ispušteno.

A sada da vidimo ostale zapise na stupovima i zidu trijema ove džamije. Tu se nalazilo mnoštvo zapisa, ali sa žaljenjem moramo konstatovati da su mnogi od njih oštećeni u tolikoj mjeri da se danas više ne mogu čitati, nego se tek naziru njihovi ostaci. Zapisi na zidu trijema oštećeni su i usljed premazivanja zida krečom, a oni na stupovima stradali su posve ili dobrim dijelom oštećeni djelovanjem atmosferilija.

Na zidu trijema razabiremo danas još ove zapise:

1. Jedan dvostih na perziskom jeziku, lirskog sadržaja, ispisan je krupnijim i lijepim nesh pismom. Ispod toga zapisa je sitno napisano ovo: »Ketebehu Husein Ulogi, esohta, sene 1026«, t.j. »Ovo je napisao učenik medrese Husejin, iz Uloga, godine 1026« (1617).

2. Jedan dvostih na turskom jeziku, čiji prvi stih glasi: »Seharde bulbul sordum niçin afigan...« (Upitao sam slavuja u zoru na što se tuži i jadikuje...). Drugi stih je oštećen i od njega se razabire samo par riječi. Ispod ovog dvostiha napisana je slovima godina 1084 (1673).

3. Neki Muhamed, učenik medrese, napisao je još 1015 (1606/607) godine sljedeći dvostih na turskom jeziku:

³ Sijahatnama, sv. VI, str. 413, Istanbul 1318

⁴ Isto, sv. IV, str. 7

⁵ Isto, sv. II, str. 205

⁶ Isto, sv. IV, str. 53

⁷ Isto, sv. IV, str. 55

⁸ Isto, sv. IV, str. 80

»Nari firkatle seraser jandi cismi canimiz
Kildi varile diriga haşredek hicranimiz«
što u prevodu glasi:

Vatra rastanka je spržila naše tijelo i dušu,
I zbog toga rastanka s dragom žalićemo do
proživljenja«.

Među postojećim datiranim zapisima to je naj-
stariji zapis.

4. Ispod jednog nečitkog i oštećenog zapisa
čitamo potpis Zulfikara iz Foče, iz hercegovačke
live.

5. Neki Derviš Abdulah Baki napisao je 1035
(1625/26) u petak u doba ručanice (mjesec i dan
nisu označeni) sljedeće riječi: »Men ki reftem der
gurbeti kes nedani hali men ...« (Moje stanje u
tuđini niko ne zna...). Tekst je dalje oštećen.

6. Jedan učenik medrese, Mostarac, napisao je
1052 (1642/43) sljedeći tekst: »Iza kadalahu liabdin
en jemute bierdin ceale lehu ilejha haçeten«
(Kada bog dosudi nekom da umre u izvjesnoj
zemlji (mjestu), odredi mu neki posao u toj. ze-
mlji).

7. Neki od posjetilaca ispisao je lijepim nesh
pismom sljedeće riječi u dva reda:

»Ilahi bu mekamin sahibi daim seid olsun.
Girup cenet sarayine cehenemden beid olsun«
(Bože! Dobrotvor ovog mjesta (građevine) neka
je vječno sretan.

Neka unide u dvorce raja i od pakla neka je
daleko).

Ispod ovog zapisa, koji se svakako odnosi na
Aladžu, nema nikakvog potpisa ni datuma.

8. Godine 1103 (1691/92) ispisao je nepoznati
kaligraf 112. poglavlje iz Kurana. Tekst je dat u
obliku kružnice. Krakovi slova sačinjavaju u sre-
dini kružnice Salamanov pečat. Kaligraf se nije
potpisao, ali kako se to vidi i iz priložene kopije,
ovaj rad pretstavlja jedan neobično lijep kali-
grafski ornament i djelo je vješte ruke.

9. Učenik medrese Husein, iz Taslidže (Plevlja)
zabilježio je 1092 (1681) jedan dvostih na turskom
jeziku. Tekst je oštećen, ali se iz neoštećenih di-
jelova razumije to da se učeni ljudi ne trebaju
žalostiti zbog toga što ih nezalica napadaju, jer
se niko ne baca na stablo koje ploda ne daje.
Tekst je ispisao lijepim nesh pismom.

10. Među zapisima nalazimo ispisane nesh pi-
smom riječi:

Kušati bad bedevlet hemiše in dergah, behakki
eşhedu en la ilahe ilalah«

(tj. Neka je ova bogomolja otvorena u ime boga).
Ni kod ovog zapisa nema potpisa ni datuma
autora.

Zapisi od rednog broja 6–10 nalaze se na stu-
povima trijema, a i među ovima se, kako vidimo,
nalazi zapisa koji imaju istorisku ili umjetničku
vrijednost.

M. MUJEZINOVIĆ

RÉSUMÉ

L'AUTOGRAMME D'EVLIJA CELEBIJA DANS LE VESTIBULE DE LA MOSQUÉE D'ALADZA À FOCA

Sur la façade et les colonnes en pierre dans le
vestibule de la mosquée d'Aladza à Foca on trouve
quelques légats avec les souscriptions de ses visiteurs.
Parmis ces souscriptions chaulées fût trouvée celle
d'Evlija Celebija-célèbre écrivaint des relations de
voyage et voyageur mondial. Pendant sa visite à Foca
en 1664 il a écrit sur le mur du vestibule, à droite de
l'entrée de la mosquée des très belles et grandes
»talik« lettres en langue perse, qui en traduction signi-

fient: »J'ai voyagé beaucoup et j'ai visité plusieurs
villes, mais un tel pays je n'ai jamais vu. Alan est
mon aide et il n'y a pas d'autre aide, Cela a écrit
l'esclave (de Dieu) Evlija en 1074.«

L'auteur souligne la gravité de cette souscription
et présente sa copie. Ensuite il a cité quelques autre
souscriptions qui sont sauvgardées sur les murs et les
colonnes de la mosquée.